

Ass. Münir ATALAR

Doç. Dr. İsmet KAYAOĞLU, *İslâm Kurumları Tarihi*, Ankara, 1980, 162 sayfa, fiyatı: 160 TL.

Şüphesiz İslâm Medeniyeti, kaynağını İlahî bir dinden alan medeniyettir. Bu ilâhî dinin, yani İslâm Dini'nin sâyesindedir ki, bu medeniyet vücûda gelmiştir.

“İslâm Medeniyetini iyi anlamak için, diğer medeniyetlerden belki daha fazla, ilk İslâm topluluğunun içinden çıktığı ortamı; İslâm öncesi toplum içindeki etkilerini bilmek gerekir. Bunun yanında, İslâm'ın kutsal metinlerini (Kur'an ve Hadis), İslâm'dan önce Arabistan'ın dili ve geleneklerini de bilmelidir. İslâm Peygamberi'nin doğup, büyüdüğü, dinini yaydığı ortamı kavramak ve onun İslâm temelleri üzerine kurduğu site-devletini anlamak son derece zorunludur” diyerek Önsöz'üne başlayan yazar, kitabın yazılış sebebini şöyle dile getirmektedir: “Bilindiği gibi insanlar sadece savaş yapıp devlet kurup devlet yıkma ile zaman geçir-memişlerdir. İnsanlar buldukları topraklar üzerinde eğer uygun ortam bulmuşlarsa bilgi ve yeteneklerini kullanarak medeniyet yaratmışlardır. İslâm Tarihi de sadece siyâsî olaylardan ibaret değildir. Olay-ların topluma yansıyan bir takım neticeleri vardır. İşte İslâm Kurum-ları Tarihi, toplumun yaşayan durumunu, toplum içinde kurulan bir takım sosyal, ekonomik, idarî kurumları konu almaktadır. Böylece toplum, zaman ve mekan içinde nasıl yaşamaktadır, insanların içinde yaşadıkları sosyal yapı nasıl bir yapıdır; gözlerimizin önünde, olduğu gibi daha iyi canlanmış olacaktır” (s. 7).

İslâm Medeniyetinin Doğuşu başlığı altında, dünyada geniş toprak-lar üzerinde yayılma ve uzun yıllar yaşama imkânı bulan ilk medeniyet-ler (Milâddan önce, Ön Asya'da Mısır ve Miladdân sonra, İlk ve Orta-çağlarda Yunan, Roma, Sasanî) ismen verilmiş, bunlara ilâveten Çin ve özellikle Hindistan'da dinî düşünce ve hikmetin gelişmiş olduğu be-lirtildikten sonra, İslâm Medeniyetinin doğuşu ve gelişimi hakkında şu açıklamalara yer verildiğini görmekteyiz:

“İslâm Medeniyeti, temelinde tevhid inancı bulunan dinî karakterde bir medeniyet olup VII yüzyılda Hicaz topraklarında doğup gelişerek kısa sürede doğuda Meveraunnehir’in ötelere, kuzeyde Kafkasya’ya, batıda Atlas Okyanusuna, İspanya’da Pirene dağlarına kadar uzanan topraklar üzerindeki çeşitli ırkların ve inançların kültür, gelenek ve düşünce miraslarını kendi potasında eriten bir medeniyet olmuştur.

İslâm Medeniyetine, eskiden Batılıların dediği gibi, bir Arap Medeniyeti demek yanlış olur. Bunda belki Araplardan çok Türk, Fars, Hind ve Berberî katkıları daha büyük ölçüde olmuştur.

İslâm Medeniyetinin maddî ve manevî temelleri vardır. Manevî temel Kur’an-ı Kerîm ile Hz. Muhammed’in yaşayış ve sözleridir. Tarih boyunca müslümanların ilham kaynağı Kitap ve Sünnet olmuştur...” (s. 9-10).

Devamla, önce İslâm’ın yayılışı ve bu yayılıştaki sürati etkileyen sebepler anlatılmakta’ sonra Darü’l-İslâm, İslâm dünyasında düşünce hareketlerinin başlama ve gelişmesi, İslam Dininin bilime verdiği değer, Beytül-Hikme, Darü’l-İlm ve Darü’l-Hikme, medreselerin kuruluşu üzerinde durulmakta; daha sonra da İslâm Medeniyetinde maddî mirasdan ve kendi içinde oluşan insanî değerlerin sonucu olarak bir takım sosyal kurumlardan (çoğu vakıf olan hastahaneler “darüşşifa”, hamamlar, medreseler, kütüphaneler, kervansaraylar v.s.) bahsedilmektedir.

Sayın İ. Kayaoğlu, tüm bu açıklamalarından sonra İslâm Medeniyeti’ni, “Toplum içinde insana değer veren, onun maddî ve manevî ihtiyaçlarını karşılayan, insanlık âleminde ahlâk üstünlüğü, hükümde adalet, ruh parlaklığı ve şefkat gibi üstün değerlere yer veren evrensel bir medeniyet” şeklinde tanımlamıştır (s. 16).

Tanıtımını yaptığımız kitap, belli başlı onbir konudan (biz bu konuların her birine, tanıtımda pratiği sağlamak amacı ile bölüm diyeceğiz) oluşmuştur. Bu konular ve bunların kısaca içerikleri şöyledir:

1. HALİFELİK (s. 17-39): Önce halifelüğün tanımı yapılmakta, sonra Hulefâ-i Râşidîn döneminde halifelik (kısaca dört halifenin nasıl halife oldukları ve uygulanan yöntemler) anlatılmakta, daha sonra da sırayla Emevîler’den başlayıp, Abbasiler, Selçuklular ve Büyük Selçuklular’daki halifelik ele alınıp, 1258 Moğol istilâsına değin halifelüğün tarihî seyri gözler önüne serilmektedir. Ayrıca, halifelüğün Kureyşlîği meselesi üzerinde de durulup, halifenin görevleri açıklanarak Osmanlılarda halifelik ele alınıp, hilâfetin kaldırılışına dek getirilmiştir.

2. **HUKUK KURUMLARI** (s. 40-44): Kadı, Kâdiu'l-kudât, kadının görevleri ve vasıfları, bir davaya nasıl bakılacağı, şahâdet ve şahitlik, tezkiye, muzekkî, daimî şahitlerden noterlik mesleğinin ortaya çıkışı (şuhûd = udûl = kâtib-i adl = noter) ile muhtesib kime denir, görevleri nelerdir gibi konular ele alınmıştır.

3. **ORDU** (s. 45-61): Bu bölümde değinilen konuları şöylece sıralayabiliriz: a) *İslâm Açısından Savaş*, b) *Ordunun Teşekkülü* (Divanü'l-Ceyş, Mevâlf, Muhafız birlikleri, Horasan ordusu, devşirme Türk Ordusu tipi v.s.) c) *Asker Maaşları* (arz, âriz, ganimet, iktâ, muktâ), d) *Silahlar ve Donatım Araçları* (kılıç, mızrak, kargı, kalkan, zırh, miğfer, güller atan arrâde, burc (dabbâde), koç başı (keşş), mancınık, barut ateşi, top ve tüfenk v.s.), e) *Savaşta Usul ve Strateji* (casusluk servisi, orduda beş bölük (merkez, sağ, sol, ön, arka), okçu, piyade ve süvariler), f) *Savaş Süresi ve Sonucu*, g) *Donanma*.

4. **BERİD (İSLAM DEVLETLERİNDE HABERLEŞME)** (s. 62-75): Bölümünün konuları şunlardır: a) *Berîd Kelimesi, Kaynağı ve Kap-sadığı Anlam*; b) *Kısa Çizgileri İçinde İslâm Devletlerinde Postacılık, Emevîler*; c) *Abbâsîler Devrinde Postacılık* (Sahibü'l-Berîd, fûrvâneki, menzil ve menzilhaneler divanü'l-berîd, muvakkî, yaya postacılar, güvercin postaları, ateş kuleleri); d) *Selçuklularda Posta* Ulak ve ulak teşkilâtı); e) *Delhi Türk Sultanları Devlerinde Posta*; f) *Memluklerde Posta*; g) *Moğollarda Posta* (elçi, yam ve ribatlar).

5. **BEYTÜLMAL (HAZİNE)** (s. 76-82): Burada önce, Beytülmal'in tanımı, gelir kaynakları ve sarf yerleri belirtilmiş sonra, gayr-i müslimlerden alınan vergiler (Fey: Cizye, Harac ve Uşûr) açıklamış daha sonra öşü, humus hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca, malî işlerin yönetimiyle ilgili olarak bazı terimlerin açıklaması yapılmıştır.

6. *Tarım ve Hayvancılık, Toprak Rejimi, Ortaklık ve Toprağın İşlenmesi* ile *Malî Durum* konularını içeren altıncı bölüm, **TOPRAK YÖNETİMİ** ve **TARIM** (s. 83-95) başlığını taşımaktadır.

7. *İslâm ve Ticaret, Deniz ve Kara Yolları, Cemaatlerarası İşbirliği, Ulaşım Araçlarının Tekniği, Ticareti Yapılan Mallar, Ticaret Şekilleri ve Kredi gibi konular*, **TİCARET HAYATI** (s. 96-115) adı altında yedinci bölümde açıklığa kavuşturulmuştur.

8. Sekizinci konu **ŞEHİRLERİN KURULUŞU VE ŞEHİR HAYATI** (s. 116-121) ile ilgilidir.

9. **EĞİTİM VE ÖĞRETİM KURUMLARI** (s. 122-129: Bu bölüm, a) *Başlangıçta Eğitim ve Öğretim* (Mescid, Camii, Medrese, Küttâb

gibi ilk eğitim kurumları), b) *Medreselerin Kurulması* diye iki kısımdan oluşmuştur.

10. Fütüvvet, Ahilik ve Sûfiliğin tanım ve ayrıntılarının belirtildiği, Fütüvvetnâmelerin, eşnaf teşkilâtının açıklandığı onuncu bölüm, **FÜTÜVVET VE AHİLİK** (s. 130-140) ismini taşımaktadır.

Eserin son bölümü **VAKIFLAR** (s. 141-148) hakkındadır. Burada vakfın tanımı ile işe başlıyan yazar, Kitap, Sünnet ve İcma'dan deliller ve örnekler vermek suretiyle vakfın meşrûluğunun sabit olduğunu göstermiştir. Vakfın menşei ve tarihî gelişimini sergileyip, vakıf hakkında mezhep imamlarının görüşlerine yer verdikten sonra, vakfın amaçları nelerdir, vakfiye neye denir ve içeriği nelerden ibarettir gibi sorulara doyurucu bir şekilde açıklık getirmiştir.

Kitapta kullanılan kaynakların hepsinin yer almadığı *Bibliyografya*'nın iki kısımda verildiğini görmekteyiz: I. *Genel Nitelikte Kitap ve Makâleler*, II. *Konulara Göre Kitap ve Makâleler*: Kitapta mevcut onbir konunun ayrı ayrı bibliyografyası sunulmuş ve böylece de okuyucu için ayrı bir kolaylık sağlanmıştır.

Kitap, içeriğini ilgilendiren deyim ve tâbirlerin siyah punto ile gösterildiği *Dizin* ile son bulmaktadır.

İslâm Kurumları Tarihi, aynı zamanda kültürü, sanatı, değer hükümlerini ve medeniyet eserlerini tarihsel akışı içinde inceliyen bir tarih dalıdır. Buna rağmen elimizde gerek öğrencilerimize gerek okuyucuya sunabilecek, konuları genel çizgileriyle de olsa kapsıyan ilmî bir eserin, bugüne değin mevcut olmayışı gerçekten büyük bir boşluktu. Her ilim hakkında bilgili olmakla birlikte, ilimler tarihinden haberli olmayı ve ilimlerin uygulama alanı olan kurumları bilmeyi gerektiren böylesi çok yönlü bir alanda, kalem oynatmak oldukça güç bir iştir. İslâm Devletinin "altın çağında" Şekilenen Klâsik İslâm Kurumlarını ve onların zaman sınırı içinde hicrî IV. / milâdî X. yüzyılın sonuna kadar olan görünümelerini ana hatlarıyla da olsa sergileme başarısını gösteren Sayın Hocamız Doç. Dr. İsmet KAYAOĞLU'nu gönülden kutluyor, her biri başlı başına araştırma konusu olabilecek İslâm Kurumlarını içeren kitabımı, ileride, ciltler halinde görmeyi arzuladığımızı burada belirtmek istiyoruz.

2. III 1981

Ass: Münir ATALAR

Kitap Tanıtma

Vezir Muhammed b. Muhammed b. Abdilaziz b. Nizam el-Huseynî
(Ö: 734 / 1342), *el-Urâda fî'l-Hikâyeti's- Selçukîyye*.

Arapçaya terceme ve tahkik edenler:

Prof. Dr. Abdulmun'im Muhammed Haseneyn

Prof. Dr. Huseyn Emin

Selçuklu tarihi üzerinde yazı yazmak gerçekten zordur. Zira bu tarih; idarî, fikhî ve teşriî düzenlemelerin tekâmülü ile dopdoludur. Şöyle ki: Selçuklu Türk-İslâm devleti kurulduğu zaman yetki işlerini Abbâsî halifeleri ile bölüşmüş, dünyevî işlerin tümünü kendi üzerine alırken bir bölüm din işlerini de halifeye bırakmıştı. Bununla beraber bu yetki bölüşümü ilk defa Selçuklu devletinin kurulması ile görülmez. Çünkü bu, hilâfetin sınırı içinde teessüs eden çeşitli beylik ve devletlerin kuruluşunun tabîî bir neticesi idi. Bunu başka bir deyişle şöyle de ifade edebiliriz: Hilâfet merkezinin etrafında kurulan bu devletlerden kimileri, dinî yetkiyi ve yeni kurulan devletlere meşrûiyet belgesi vermeyi halife için bir hak olarak tanıyor, kimileri de tanıymıyordu; meselâ Abbasi devletinin kurulmasından sonra İspanya'da ve Mısır Fatimîlerinde olduğu gibi.

Din ve devlet işlerinin birlikte yürütülmesi, Abbâsî hilâfetinin pek kısa bir döneminde görülür; o da bu iki yetkiyi birlikte yürütebilecek kudrette oldukları ilk yıllara rastlar. Ne zaman ki etraftaki beylikler güçlendi ve hâkim sülâleler bir takım devletler kudular, işte o zaman Abbâsî hilâfeti gerilemeye başladı. Bu gerileme hem idaresi altındaki toprakların azalması, hem de dinî yetkilerinin kısıtlanması şeklinde görülmüyordu.

Aslında bu beylikler zahiren Abbâsî halifelerini tanıyor gibi görünmelerine rağmen bütün işlerinde tam bir istiklâlâ sahip idiler. Çünkü her istediklerini yapabildikleri gibi, etraflarına savaş bile açabiliyorlardı.

Biz bu yazımızda Selçuklulardan önce kurulan ve bu yetkileri kullanan çeşitli devletleri eleştirecek durumda değiliz. Ancak burada şuna

işaret etmekle yetineceğiz: yeni yeni kurulan devletlerin, meşrûiyetlerinin onaylanması için Abbâsî halifelerinden istekte bulunmalarıdır.

İşte tanıtmaya çalıştığımız *el-Urâda* kitabı, bize bu hâdiseyi bütün çıplaklığı ile anlatmaktadır. Adı geçen kitap, 37 ve 38. sahifelerinde şöyle diyor:

“Selçuklular, devletlerini kurup da güçlenince Abbâsî halifesi el-Kaim Biemrillah’a şu mealde bir name yazdılar: Bizim vasıtamızla kullarına güvenlik sağlayan, adalet ve iyilik temellerini attıran yüce Allah’a hamd ederiz. Bu, bizim için gerekli bir farızadır. Elimizden geldiği kadarı ile zulmü ve taşkınlığı önlemek görevimizdir. Ancak bunun etraftan hüsn-ü kabul görmesi, Yüce Halifenin devletimizi tanımalarına ve gerekli izni vermelerine bağlıdır”.

Bu tarihî belge ayrıca şuna da işaret etmektedir ki, bir devletin olup hitti ile kurulması ve bütün gücünü kılıçtan alması meşrûiyeti için kâfi değildir. Bunun yanı sıra yeni devlet; gidişatını adalet ve iyilik kaidelerine uydurmak, güvenliği sağlamak ve Abbâsî halifelerinden gerekli onayı almak suretiyle islâm dininin emirlerine boyun eğdiklerini de kabul ettiklerini göstermelidirler. Zaten zamanımızda da yeni kurulan devletler aynı kurala tâbi görünüyorlar (onlar da Birleşmiş Milletlerin onayını almak zorundadırlar).

Yeni kurulan devletlerin Abbâsî halifelerinden meşrûiyet belgesi istemelerini, sadece az önce zikri geçen mektuptan anlamıyoruz. Melikşah’ın Hanımı Türkân Hatun da – Berkyaruk’a rağmen – küçük oğlunu tahta geçirmek istediğinde de aynı yolu takip etmiş ve bunun onaylanması için Halifeye defalarca müracaatta bulunmuştu (s. 72, 73).

Kitabın şer’î düşünce ve düzen konusunda verdiği bilgiler sadece buna inhisar etmemektedir. Kitap, bununla beraber “el-Mesailü’l-Melikşahiyye fi’l-Kavaid’i’s-Şer’iyye” den de bahsetmektedir ki (s. 70,71), bu da Melikşah’ın az da olsa şer’î meselelere eğildiğini gösterir. Çünkü Melikşah bu gibi fikhî meseleleri düzenlemekle alım satım ve aile hukuklarında şer’î hilelere kaçılmasını önlemek istiyordu. Melikşah, bu gibi muvazaalı davaları dinlememeleri ve hiç bir muamelede aldatma cihetine gidilmemesi için kadıları uyarmıştı.

Kitabın önemi, sayın mütercimlerin onu terceme için verdikleri emeği değer. Kitapta ara sıra görülen kusurlara da zaten mütercimler işaret etmiş bulunuyorlar. Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki bu gibi ufak tefek arızalar kitabın tarihî kıymetini düşürmez; hele Selçuklu tarihine dair ana kaynakların azlığı göz önüne alınır.

(Prof. Dr. S. en-Nahî
Türkçe Ter. Abdulvahhab Öztürk)